

УДК 811.161.1'243'42:378.147.091.33-027.22

**СИСТЕМА ВПРАВ
З УДОСКОНАЛЕННЯ ВМІНЬ
ЕЛІМІНАЦІЇ ТА КОМПРЕСІЇ
НАУКОВИХ ТЕКСТІВ**

Фадеева О.Ю., Кушнір І.М., канд. пед. наук (Харків)

У статті надаються рекомендації щодо розробки системи підготовчих вправ з удосконалення вмінь перекодування інформації під час реферативного витвору вторинного наукового тексту, згортання його до заданого обсягу без смислових втрат основного змісту першоджерела.

Ключові слова: елімінація, компресія, реконструйований текст.

Фадеева О.Ю., Кушнір И.Н. Система упражнений по усовершенствованию умений элиминации и компрессии научных текстов. В статье даются рекомендации по разработке системы подготовительных упражнений для усовершенствования умений перекодирования информации при реферативном порождении вторичного научного текста, сокращения его до заданного объема без смысловых потерь основного смысла первоисточника.

Ключевые слова: компрессия, реконструированный текст, элиминация.

Fadeyeva O., Kushnir I. System of Exercises on the Improvement of Elimination Skills and the Compression of Scientific Texts. The article deals with recommendations about working out a preparatory exercises system for mastering the skills of re-coding information in the abstract creation of a secondary scientific text, its reduction up to the set volume without semantic losses of the main sense of a primary source.

Key words: compression, elimination, reconstructive text.

Одним із завдань формування комунікативної компетенції іноземних студентів у навчально-професійній сфері спілкування є формування вмінь та навичок компресії оригінального тексту наукового стилю мовлення і письмового продукування вторинного тексту. Його побудова потребує від автора (іноземного студента) активізації інтелектуальних здібностей, володіння креативним

мисленням, наявності знань про специфічні особливості відбору, відсікання, стиснення, перефразування та переробки інформації з подальшим моделюванням скороченого твору. Складність означених психічно-мовленневих процесів вимагає постійного розвитку, удосконалення вмінь та навичок створення різних форм письмового вторинного тексту (таких як план, тези, конспект, анотація, реферат) протягом усього строку вивчення російської мови іноземними студентами на просунутому етапі.

Вважаємо, що найбільші труднощі в іноземній аудиторії викликає навчання письмового продукування вторинного тексту у формі реферату, тому що це найскладніший вид текстотворення, який потребує максимальної активізації усіх перелічених вище вмінь і навичок іноземних студентів. На жаль, реальний навчальний процес показує, що більшість сучасних студентів-іноземців третіх курсів не має належної підготовки до такого складного виду продуктивного письма, як реферування оригінальних текстів з мови їхньої спеціальності, через об'єктивні причини (постійну академічну міграцію, знижену мотивацію до навчання тощо).

Таким чином, **актуальність** даної статті зумовлена необхідністю подальших пошуків нових методичних рішень проблеми навчання письмового короткого викладу змісту оригінальних текстів наукового стилю мовлення, зокрема засобів формування вмінь елімінації та компресії першоджерела з метою створення реферату.

Проблемам реконструктивного текстотворення присвятили свої дослідження такі науковці, як Л.М. Бахтіна, І.П. Кузьміч, Л.М. Ларіохіна, В.П. Павлова та ін. Методику навчання конспектування, тезування, анотування, реферування розглядали вітчизняні дослідники Л.Б. Бей, Л.П. Красовська, О.В. Петрушова, Н.В. Піротти, О.М. Тростинська, В.Д. Хейлік, І.І. Черненко та ін. У своїх статтях вони тією чи іншою мірою торкалися питань елімінації та компресії наукових творів.

Відомо, що вже на початковому етапі навчання в інофонів починають формувати навички та вміння виокремлення і відсікання з мовного потоку надлишкової інформації та знайомити їх із засобами компресії. На основному етапі ці знання вдосконалюються за рахунок збільшення обсягу текстового матеріалу, ускладнення мовних засобів та змісту, композиційно-сислової побудови тексту й характеру

навчально-мовленнєвих дій. Проте, як було зазначено вище, комунікативна компетенція старшокурсників у цьому ракурсі іноді має прогалини, а набути ними раніше знанням бракує систематизації. Тому розробка спеціальних підготовчих вправ і включення їх у посібники для навчання реферування даватимуть додаткову можливість повторити, розширити, систематизувати вивчений матеріал і системно перейти до більш складних дій, пов'язаних із побудовою реферативного твору.

Мета даної статті – розробити рекомендації щодо розробки системи підготовчих вправ, які б сприяли розширенню та систематизації знань іноземних студентів у царині елімінаційних та компресивних мовленнєвих дій на матеріалі російськомовного медико-біологічного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. Елімінацію та компресію можна назвати базовими комплементарними операціями, що супроводжують процес відтворення стислого наукового тексту. Під терміном «лінгвістична елімінація» ми розуміємо когнітивну операцію усунення з тканини тексту надлишкових елементів, які не несуть суттєвого інформативного навантаження. Такі операції реалізуються на різних лінгвістичних рівнях, починаючи з окремо взятої лексеми та закінчуючи розгорнутими комунікативними блоками. На відміну від елімінації, компресія – це «семантичне згущення змісту тексту, що відбувається на базі смислових трансформацій; згущення, інваріантом якого є основний смисл висловлювання, його внутрішня смислова програма» (*переклад наш – О. Ф.*) [3: 34].

А.Н. Барикіна з урахуванням основних рівнів тексту виділяє чотири рівні стиснення (компресії) тексту: 1) вербальний (лексичний) і 2) морфосинтаксичний, які спрямовані на зміни в конкретних реченнях тексту; 3) синтаксичний, що передбачає трансформацію надфразових єдностей, і 4) семантичний, заснований на смислового аналізі тексту (*переклад наш – І. К.*) [Цит. по: 2].

Не претендуючи на повноту викладення, ми пропонуємо для систематизації та вдосконалення вмінь скорочення наукового тексту 4 групи підготовчих завдань, які було виокремлено з урахуванням рівнів компресії тексту:

1. Завдання, метою яких є удосконалення вмінь елімінації на внутрішньофразовому рівні.

2. Завдання з удосконалення вмінь компресії на внутрішньофразовому рівні.

3. Завдання з формування й удосконалення вмінь елімінації та компресії на міжфразовому рівні.

4. Завдання на скорочення наукового твору в цілому.

Зупинимося на аналізі виокремлених нами груп. (У своєму дослідженні в якості ілюстративного матеріалу ми використовували приклади з медико-біологічного дискурсу.) Отже, до *першої групи* включено завдання з удосконалення вмінь вилучати неактуальну інформацію, що знаходиться в окремо взятому реченні. Такими об'єктами для відсікання можуть слугувати: а) вставні слова, словосполучення та речення; б) слова-дублети, або синонімічні еквіваленти; в) поширювачі окремих частин мови; г) відокремлені члени речення; д) підрядні речення тощо.

Наведемо декілька прикладів елімінації на внутрішньофразовому рівні. Серед різноманітних за значенням груп вставних слів відсіканню найчастіше підлягають ті, що висловлюють оцінку вірогідності повідомлення – авторську впевненість (*безумовно, конечно, без всякого сомнения* та ін.), та вставні слова, що вказують на джерело повідомлення (*по мненню ... , по сообщению ... , по определению ... , согласно исследованиям ... і под.*). Невеликі за розміром вставні речення різних типів подаються автором для пояснення, уточнення, доповнення, зауваження. Вони можуть починатися зі сполучників підрядності або сполучних слів, що робить такі речення зовнішньо схожими на підрядні речення, хоча вони не є такими (*как было сказано выше, что не менее важно* та ін.).

У поясненнях вставні слова, що вказують на засоби оформлення думок (*иначе говоря, другими словами, короче говоря* та ін.), мають функцію сполучників (*псевдоподи, иначе говоря, ложноножки*). Термін-дублет може також уводитися у речення за допомогою сполучників (*асфиксация, или удушье*) або супроводжуватися знаками тире та дужками (*микроцефалия – малогловоность*). Під час реферування потрібно віддавати перевагу інтернаціональним термінам. У випадку, коли в синонімічній парі обидва слова російські, обирається найбільш поширений еквівалент. Якщо термін є загальновідомим, але у тексті-джерелі він має розгорнуте визначення, дефініція підлягає елімінації (*В эксперименте для половины больных*

применялось плацебо, т.е. индифферентное вещество, одинаковое по всем внешним признакам с испытуемым препаратом). У поясненні-уточненні зі звуженням обсягу змісту частини, що пояснюється, відсікається менш конкретна (перша) частина (*В эксперименте принимало участие большое количество больных, точнее, более тысячи человек).*

Під час селекції поширювачів вилученню підлягають: а) атрибутивні поширювачі іменників (обладать определенной способностью, укрепляют отдельные мышцы та ін.); б) адвербіальні поширювачі дієслів, прикметників, прислівників, що мають неконкретне значення, неповноту виявлення ознаки (достаточно, довольно, значительно, практически, в значительной степени і под.). Слід зазначити, що аналіз відокремлених членів речення та підрядних речень з точки зору суттєвості іноді раціональніше проводити в комунікативному блоці, оскільки контекст дає найбільш конкретне уявлення про значущість інформації.

Метою *другої групи завдань* є удосконалення вмінь компресії – стиснення окремо взятих речень шляхом трансформації складних синтаксичних структур. Найбільш частотними прийомами економії мовних засобів на внутрішньофразовому рівні можна вважати наступні:

1. Заміна складених іменних прикметників їх простими аналогами (*по случаю болезни – по болезни, в результате сокращения мышц – при сокращении мышц).*

2. Заміна дієсловом дієслівно-іменних словосполучень (*оказать помощь – помочь, возыметь действие – подействовать, подвергнуть облучению – облучить).*

3. Реконструкція головної частини складнопідрядного речення (СПР), в якій вказується на джерело інформації, у її однослівний еквівалент (*Практическая медицина установила, что ... – Установлено, что...).*

4. Синтаксична трансформація СПР із підрядним означальним реченням або простого речення з дієприкметниковим зворотом у просте речення без відокремлених членів (*Зубы, изготовленные фабричным путем из пластмассы, ... – Пластмассовые фабричные зубы ...).*

5. Перебудова підрядного означального речення у дієприкметниковий зворот (*Лимфоциты, которые образуются в лимфатических узлах, ... Лимфоциты, образующиеся в лимфатических узлах, ...).*

6. Перетворення підрядного обставинного речення у дієприслівниковий зворот (*Когда остеобласты взрослеют, они превращаются в остеоциты. Взрослея, остеобласты превращаются в остеоциты*).

7. Заміна підрядного обставинного речення простим реченням із обставинним детермінантом – прийменниковим іменним сполученням (*Чтобы предотвратить появление зубных отложений, ... – Для предотвращения зубных отложений ...*).

Третя група завдань спрямована на систематизацію та вдосконалення елімінаційно-компресивних умінь на міжфразовому рівні. Спочатку виконуються завдання з відсікання надлишкової інформації, яка може локалізуватися як у цілому реченні, так і в усьому змістовому полі комунікативного блоку. Це інформація, що конкретизує, пояснює, дублює зміст попередніх висловлювань або нагадує вже знайомі реципієнтові базові положення. Наприклад, відкидається науково відоме знання, що вводиться у текст за допомогою мовних одиниць: *известно, что ... , как известно ... , общеизвестно, что ...* та ін. Такі засоби зв'язку є сигналами адресатові про те, що інформація має бути йому вже відомою. Також об'єктом елімінації є контекстуальне (авторське) відоме знання. Воно супроводжується у тексті такими відсильними засобами зв'язку: *как было сказано выше, как отмечалось ранее, напомним еще раз* та ін.

Крім того, у третю групу ми включаємо завдання, що навчають скорочення складного синтаксичного цілого. Критичному аналізу з позиції доцільності включення в реферат підлягає така другорядна інформація, як доказ, пояснення, ілюстрація тощо, які використовує автор з метою ліквідувати гіпотетичні сумніви читача та переконати його у правильності висновків дослідження. Для того, щоб активувати у студентів механізми компресії, ми рекомендуємо включити у підготовчі вправи завдання з повторення загальних основ тезування мікротекстів різних типів. Уміння визначати тип тексту є важливим для інофонів, оскільки під час скорочення на міжфразовому рівні використовуються неоднакові засоби обробки тексту, що обумовлено структурними особливостями текстового матеріалу. Так, тексту-оповіді та опису властивий розподіл основної інформації по всьому текстовому простору [4: 64]. Оскільки в текстах такого типу головна інформація не репрезентується у готовому вигляді, студентам

необхідно шляхом трансформаційно-компресивних та елімінаційних дій самотужки її сформулювати.

У тому випадку, коли потрібно тезувати мікротекст-доказ, важливо знати, що автор може йти від опису конкретних фактів до висновку-узагальнення або спочатку сформулювати загальне положення-тезу, а потім довести її. Для того, щоб адресат не сприйняв другорядне як головне, а головне як другорядне [5: 173], йому мають бути відомі спеціальні показники зв'язку, тобто сигнали-маркери. Так, коли у препозиції до аргументуючої частини знаходиться теза-твердження, друга частина приєднується до тези за допомогою єднальних елементів: *это подтверждается тем, что ... , в пользу этого говорит ... , это можно доказать следующим образом ...* та ін. Коли ж у постпозиції до опису конкретних фактів знаходиться висновок-узагальнення, то сигналом його запровадження є слова-показники: *следовательно, значит, так, поэтому, на основании этого, в результате этого можно сделать вывод, можно прийти к заключению* тощо. Але, безумовно, головну роль у диференціації основної та другорядної інформації відіграють не стільки слова-маркери, скільки смислові відношення між компонентами висловлювання.

У мікротекстах-поясненнях, що деталізують та ілюструють тезу-твердження, чітко визначається місце головної інформації (частина, яка пояснюється) та додаткової інформації (частина, що пояснює). Такі мікротексти можуть бути двох типів. Перший тип характеризується тим, що у частині, яка пояснює, йдеться про те ж саме, що й у частині, що пояснюється, але іншими словами. При цьому використовуються наступні засоби зв'язку: *иначе говоря, это значит, другими словами* тощо. При такому дублюванні інформації для реферату обирається частина з найбільш економним викладенням (*Сердечная мышца обладает свойством автоматизма. Иначе говоря, она способна сокращаться под влиянием импульсов, возникающих в ней самой*).

У мікротекстах другого типу частина, що пояснює, приєднується до головної частини спеціальними словами: *приведем примеры, поясним примерами, так например* та ін. (*На процесс развития костей влияют перенесенные заболевания. Так, например, подагра вызывает увеличение и деформацию стопы*). Зрозуміло,

що вилученню підлягає частина, що пояснює. Тезування на матеріалі мікротекстів надає можливість перейти до вдосконалення навичок елімінації та компресії розгорнутих комунікативних блоків.

Метою *четвертої групи завдань* є робота на рівні всього тексту оригінального наукового твору, обсяг і засоби скорочення якого залежать від комунікативного завдання, що ставить перед студентами викладач. Так, якщо реконструйований текст має бути інформативним рефератом, то першоджерело стискається до такого ступеню, щоб під час читання не виникла необхідність звернутися до вихідного тексту [1: 30]. Хоча обсяг реферату суворо не регламентується, методисти-практики дійшли висновку, що скороченню має підлягати 70 відсотків інформації вихідної статті.

Навчання складання індикативного реферату (резюме) рекомендується проводити на матеріалі вже написаного інформативного реферату, бо це полегшує процес нарації та дозволяє економити час. Як відомо, типовий реферат-резюме має семантику результативності та зводиться до операції об'єднання двох максимально скорочених інформаційних компонентів, які знаходяться в найбільш сильних позиціях: предмет і мета дослідження – у назві та на початку тексту, а результат – наприкінці. Решта інформаційного матеріалу є об'єктом повного відсікання.

Більш складної стратегії потребує нарація реферату-огляду на матеріалі двох наукових статей. Скорочення парних текстів відбувається після визначення базового твору, складання тезових планів обох публікацій, їх загального плану та визначення, які з комунікативних блоків мають бути представлені в рефераті найбільш повно, які коротко та які слід вилучити. У блоках, що підлягають скороченню, проводяться відомі студентам елімінаційні та компресивні операції. У випадку дублювання інформації у двох блоках відсікається той блок, інформацію в якому викладено менш економними засобами [1: 73]. Якщо інформація частково дублюється, зміст одного блоку може включатися до другого. Отож, породжений на основі смислової програми реферативний твір не є простим стислим текстом. Це новий твір – результат творчих зусиль автора [3: 35].

Резюмуючи вищевикладене, можна дійти таких **висновків**: різноманітність форм реконструювання наукових текстів свідчить про гнучкість мовної системи, що має достатню кількість засобів

висловлення одного й того ж змісту коротко та без смислових втрат. Знання іноземними студентами принципів економії мовленнєвих засобів, спеціальних показників дублюючої та додаткової інформації, синтаксичних та смислових закономірностей конденсації – все це відповідає їхнім комунікативним потребам у навчально-професійній сфері. Запропоновані нами шляхи систематизації знань і вдосконалення вмінь елімінації та компресії не є вичерпними і потребують подальшого вивчення й розвитку відповідно до новітніх лінгвістичних досліджень та педагогічних технологій.

Перспективною подальших науково-методичних пошуків може стати дослідження принципів створення і детальна розробка системи підготовчих завдань у відповідності до фахової диференціації іноземних студентів третього курсу, апробація цієї системи та майбутнє практичне використання її у навчальному процесі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бахтина Л.Н. Обучение реферированию научного текста / Л.Н. Бахтина, И.П. Кузьмич, М.Н. Лариохина. – М. : МГУ, 1988. – 118 с.
2. Бей Л.Б. Стратегия и тактика обучения иностранных студентов реферированию [Электронный ресурс] / Л.Б. Бей. – Режим доступа : <http://uapryal.com.ua/training/bey-l-b-strategiya-i-taktika-obucheniya-inostrannyih-studentov-referirovaniyu/> – В надзаг.: В мире книг. УАПРЯЛ.
3. Евдокимова Е.А. К вопросу о реконструктивной текстовой деятельности студентов / Е.А. Евдокимова // Научные исследования. Опыт. Поиск. – Харьков : ХГУ, 1998 – Вып. 2. – С. 34–35.
4. Куриленко В.Б. Русский язык для студентов-медиков. / Куриленко В.Б., Титова Л.А., Смолдырева Т.А., Макарова М.А. – М. : Эконом-информ, 2012. – 111 с.
5. Селігей П.О. Науковий стиль української мови: ресурси оновлення / П.О Селігей // Мовознавство. – К. : Академперіодика, 2006. – № 2–3. – С. 174–186.
6. Хейлік В.Д. Об'єкти контролю та критерії оцінювання вмінь іноземних студентів-медиків у комбінованому мовленнєвому акті «слухання – письмо» / В.Д. Хейлік // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки : зб. наук. праць. Вип. 24. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2014. – С. 109–117.